

на два супротна пола политичког и идеолошког спектра, у новом Европљанину тражили новог човека, први у враћању изворном хришћанству, други у стремљењу ка новој синкретичкој свечовечанствој религији. Посебно пада у очи чињеница да су ова два емигранта, и „десничар” и „левичар”, лек за отровану и оболелу природу модерног човека тражили на Западу, у англоамеричком културном обрасцу, у Британији и Сједињеним Америчким Државама.

Књига Зорана Милутиновића *Преболевање Европје: конструкција Европје у српској култури*, има у свом подтексту и питање које је данас и те како присутно у држави комплексних националних, верских и културних идентитета, а то је питање припадности, истоветности, односно специфичности националног културног обрасца (уколико он заиста постоји) када се овај упореди са другим балканским и европским народима. У култури чије бисмо главно обележје у 20. столећу означили појмом транзиције, или чак лиминалности – што би указивало не само на неки апстрактни међупростор већ, што је значајније, на позицију која је увек испод и недовољно близу жељеног циља – књига Зорана Милутиновића, која нам открива много тога о Европи и њеним вредностима, али првенствено о нама самима, представља изузетну, дуго чекану студију.

Др Горана С. РАИЧЕВИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
gorana.raicevic@gmail.com

ДРАМСКИ ТЕКСТОВИ О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ

Драмски јунак Досићеј, Задужбина „Доситеј Обрадовић” – РТС издаваштво, приредио Радомир Путник, Београд 2022

Задужбина „Доситеј Обрадовић” и Радио-телевизија Србије објавили су, уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије и Секретаријата за културу града Београда, хрестоматију драмских текстова *Драмски јунак Досићеј*. Приређивач, Радомир Путник је књижевник, драматург, позоришни критичар, некадашњи директор драме Народног позоришта у Београду и вишегодишњи главни и одговорни уредник Уметничког програма РТС. Књигом су обухваћене позоришне драме Косте Трифковића, Јована Радуловића, Милана Ђоковића, Елијане Гаврловић, радио-драме Звонимира Костића, Миодрага Матицког и Олге Савић, ТВ-драме Милована Витезовића, Слободана Стојановића и Душана Белче. У обимном предговору („Наш савременик Доситеј”),

Путник је укључене текстове описао према њиховим умјетничким и жанровским својствима (мелодрама/драмолет, драма, историјска драма, биографска драма, музејска драма, монодрама, мелодрама, одломци драмске серије, ТВ-драма и сценарио ТВ-драме), с подацима о извођењима у театру и на ТВ- и радио-програмима. Укусно опремљена и илустрована динамичним портретима Доситеја Обрадовића (Јавор Рашајски), ова је књига изузетан прилог о Доситејевом дјелу и његовој личности у српској драмској, позоришној, ТВ- и радио-драми од 1871. године до нашег времена. Путников предговор је мала књига (50-ак страница), осврт на све текстове које је уврстио, анализирајући их с обзиром на драмски потенцијал и вриједност, умјетничку, позоришну, жанровску природу, у дијалогу са старијим текстовима о тим дјелима. Густина категорија у Путниковом предговору је велика, што говори о динамици драмских облика и њихових медијских изведби.

Илустрације изазивају посебну пажњу. Три Доситејева портрета Јавора Рашајског имају уочљиву смисаону поступност: на почетку је један дистанцирано-иронично загладан Доситеј (бојим се да гледа нас, своје савременике, како би рекао Радомир Путник, завршивши текст предговора реченицом: „Доситеј је наш савременик”), као да нас пита јесмо ли се просијали на туђе сито (гледамо ли на себе туђим очима). На другом је хладнокрван и проницљив, са стиснутим уснама, готово равнодушан! На трећем, у јаким бојама, присан, отворен, топао, већ културни херој! Та динамика, како је ја видим, подудара се са динамиком Доситејевог лика у његовим дјелима и његовим мјестом у српској култури. Доситеј је један од првих и најжешћих критичара српских прилика и један од најтоплијих саговорника својих читалаца; он иронизује своју личност из младих дана, али иронизује и српски народ с његовим заосталим обичајима и неразвијеном културом.

По томе свему, ми немамо љепшу, приснију личност у нашој култури од Доситеја Обрадовића. Можда му је најближи Змај (топлина, однос према дједи, поучност, лиричност, критичност: у поезији је наш највећи сатиричар, обрушавајући се и на домаће прилике и на крунисане главе, на кнеза Михаила („Јутутунска химна”) и краља Милана (позив на абдикацију: „Где год жандар глас не дави / Виче ти се одасвуда: / Силази се својевољно, – / Ил’ још чекаш горих чуда!”). Змај је пјевао (под насловом, првим стихом: „Сејмо, браћо, семе ума”, пјесму је компоновао Мирољуб Аранђеловић Расински, а извео је хор „Обилић”, под дириговањем Даринке Матић Маровић, 2011. године, о 200-годишњици Доситејевог постављања за министра просвјете Србије):

Доситије није умро
Не умире та висина,
Доситије с’ подмладио,
Пак се зове омладина. (1869)

Хрестоматија свједочи, од првог текста Косте Трифковића (1871), до текстова настајалих посљедњих година, у сасвим новим медијским условима (радио, телевизија), о концепцијама које су мијењале према ауторима и условима изласка у јавност. Најзанимљивије је како је биографска грађа из Доситејевих дјела и његове преписке слободно распо­ређивана и повезивана у „сплет чињеница и маште”, како је критичарка *Политике* писала о ТВ-драми Слободана Стојановића *Јасиук љуба моја*. Уочљиво је да су у драмама најпопуњеније *ћразнине* у Доситејевим био­графским дјелима и преписци, оно о чему он не говори, барем не изри­чито, што је остављало слободно поље имагинацији. Ауторе текстова су изазвале и сфере културне и животне динамике: дјетињство, Хопово, Далмација, Трст; младост, зрелост, старост; долазак у Србију и његова улога у устаничкој дипломатији. Изазовни су били и мотиви Доситеје­вих есеја: нпр. човјек – макина, машина (*Јасиук љуба моја* Слободана Стојановића и *Ноћно ћушовање у Карловце* Душана Белче). Нису остали по страни ни празновјерје у народу, родољубље, оновремени српски језик. Највише је измаштана *Досићејева посљедња ноћ* Олге Савић (писана по мотивима романа Милисава Савића, *Принц и сербки сјисаћељ*), а нај­ближе су биографским драмама *Саћушник* (радио-драма) М. Матицког и музејска драма Елијане Гавриловић (*Досије Досићеј*). Сви су ови тек­стови мултимедијални, слика, звук, ријеч, музика, слободно спајање простора и времена, у споју измаштаности и документарности.

Ко изблиза познаје Доситејев живот и дјело, изненађен је како су аутори драмских текстова пажљиво проучавали документе и Доситејево списе и проналазили везе између живота и фикције (Витезовић, Олга Савић, а нарочито Слободан Стојановић, који чак ставља фусноте да раз­јасни односе између Доситеја и жена у чијем је друштву био, и додаје Доситејева писма Софији Теодоровић, рођена Мекша, младој жени која у то вријеме већ има четворо дјеце, а родиће још 10-оро! Можда су то прва сачувана љубавна писма у српској културној јавности.

Занимљиве су, такође, фантазме, кад аутори спајају снове, бунцање и јаву, настојећи да повежу, допуне оно што није документовано. На првом су мјесту љубавни мотиви, и код Трифковића, и код Радуловића, код Олге Савић и Слободана Стојановића. (То је, заправо, непопуњен простор у Доситејевим списима, гдје ће на једном мјесту написати да не зна за ка­луђера које не чезне за женом!)

Драма Јована Радуловића *Учићељ Досићеј* садржином је, заправо, прожета сликама живота далматинских Срба за вријеме Доситејевог бо­равка (учитељевања) међу њима. Архаична, елементарна, примитивна култура, уз драматичне сцене спаљивањем окужених, уз вјерско-нацио­нално-социјалну нетрпељивост, до одлуке главног јунака да бјежи из Далмације. Радуловић је свог јунака (још монаха) свео на есенцијално доситејевско: потрага за оним што је добро, што је култура, толеранција:

у његовим репликама стапају се мисли из далматиснких списа (млади Доситеј: Буквица, Христоитија) са мислима из *Живоџа и њриклученија*, *Басана* и њихових наравоученија, писама. (То није више „Доситеј у Далмацији” већ Доситеј у свом основном дјеловању и својим основним идејама.) То примјењују и други аутори у овој хрестоматији, Миодраг Матицки, Душан Белча, Слободан Стојановић. Њихова дјела прожимају сродни мотиви (Доситејеви снови о Хопову, у Радуловића, имају пандан у Трифковићевој драми, у фрагментима). Слободно се пребацују просторно и временски епизоде из *Живоџа и њриклученија* или из других дјела далматинских писаца (нпр. из *Пилијенге*). Радуловића не вара интуиција ни кад наводи одломке из *Христџоитије*: настајали свакако једним дијелом ради превода, другим као штиво за Доситејеве ђаке, нешто што им је читао и што су они, такође, читали и што се ширило у рукописима. Радуловић се не сустеже од екстремне архаизације и екстремне модернизације. С једне стране старце (отац) воде под маљ (лапот), људе окивају на галијама по пријавама вјерских противника, попови учествују, као и калуђери, у сеоским тучама и око милостиње, за шаку кукуруза мијења се вјера. Можда је то и мотивација за завршну реченицу драме: „Боже, где сам ја то дошао?” С друге, млада жена, дјевојка, Јелена, кћерка свештеника, Доситејевог домаћина, говори као као да је израсла из савременог феминизма. Радуловић је Доситеја очистио од далматинске идиле! Оно што је Доситеј распоредио на калуђере, Светогорце, Црногорце, Фрушкогорце и др., Радуловић је везао за Далматинце, и још к томе додао лапот. О чему су се сачувала само далека сјећања, као о нечему што је некада било! Међутим, атавизам и дивљачки обичаји православне масе свијета, и њихова силовита борба за очување вјерског идентитета суочава се с другом врстом дивљаштва и нетолеранције, везане за католичку цркву и њихове братре. Између та два свијета Доситеј пројектује свијет праве просвијећености, толеранције, образовања, његовања добрих обичаја, солидарности међу људима, школовања, за вриједностима које не застарјевају.

Миодраг Матицки је обновио свој текст у облику једне старе врсте, поријеклом од Лукијана Самосаћанина. То су *разџовори мрџвих*, популарни и код нас у 18. и 19. вијеку. Доситеј са Јелисејских поља (са онога свијета) разговара с Ником Путиним, с којим је побјегао у Хопово. У том разговору слободно се спајају различити периоди Доситејева и српског живота, све до трећег миленијума (Јелисејска поља су пуна учених Срба од Доситејевог доба до нашег времена). То је, заправо, монолог о српској култури у ова два вијека од Доситејевог смрти, о родољубљу, књижевним жељама (често у једноставним афористичким исказима, „Књига је лек од заборава”, „и кроз књигу се путује”). Низ есејистичких исказа преплетених сликама из Доситејевих дјела, заправо су идеје Миодрага Матицког

о токовима српске културе. (Помишљама како је велико поље ових „разговора мртвих”, између епоха, идеја, личности: нешто што је извео Јаков Игњатовић у својим *Писмима из Елисијума*, барем у фрагментима!)

Што је упадљиво, то је велика промјена коју је омогућила радио и ТВ-техника у настајању и извођењу дјела. Упадљивији је ипак драмски дар, вођење дијалога и интензитет драмске напетости. Чини ми се да је готово је без премца први од аутора хрестоматије, Коста Трифковић: његови су дијалози некако живи, природни, духовити, напети, увјерљиви. И он има грађу из Доситејевих дјела, али има и дар да је драмски (између комедије и мелодраме) искористи, посебно у дијалозима, било хумористичким, било сентиментално-мелодрамским! С друге стране, Јован Радуловић у сажимању и у преплетима Доситејевог искуства с Далматинцима (гдје није све било идила у људима, „безгрешним грешницима”, како је писао). Трећи је Слободан Стојановић: врло добро коришћење грађе у љубавном заплету између већ старог Доситеја и младе Софије Теодоровић, уз широк распон ликова и ситуација. С њима је истог нивоа и добре документарне подлоге ТВ-серија Милована Витезовића *Вук Караџић*, гдје је Доситеј само један од јунака.

Склапајући хрестоматију, Путник није бирао текстове по квалитету већ по теми, тј. везаности за Доситејев лик. Утолико су различите вриједности, негдје оријентисани на биографско (без драмског квалитета), негдје на панораму културноисторијског прегледа, а негдје у слободној градњи ауторских фантазми око неког биографског детаља. Промјенљив однос драмског и литерарног у овој хрестоматији свједочи и о квалитету текстова по себи и о историји рецепције Доситејевог лика у нашој култури.

Др Душан ИВАНИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима
dusan.div@gmail.com